

МИЛАНСКИ ЕДИКТ - РАСКРШЋЕ ХЕЛЕНСКЕ И ХРИШЋАНСКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ

Често се понавља да европска цивилизација своју колевку налази у хеленској култури, али је подједнако важно нагласити да су у садржај европске цивилизације уткане и неке идеје које своје порекло налазе у хришћанству а не у антици. То су рецимо: слобода, мултиетничност, космополитизам, равноправност полова, идеја напретка и прогреса, за које би се рекло да воде порекло из хришћанске филозофије а не из хеленске.

Пресудну улогу у давњу предности хришћанској култури је имао цар Константин објавом миланског едикта. Несумњиво је да милански едикт представља историјски значајан документ који својим садржајем мења однос снага хришћанског и паганског света. Док је на почетку тај однос античке и хеленске културе био равноправано заступљен, милански едикт полако отвара врата ширењу и доминацији хришћанске културе која је једним својим делом утицала и на правац и развој савремене западне културе.

У првим вековима хришћанства паганска и хришћанска култура су своју главну битку водиле служећи се филозофском аргументацијом, мада је познато да су и многи политички фактори утицали на то да превагу добије једна или друга култура. То ново хришћанско време наговештавало је себе новим изразом и стилем као и новим идејама а о њима најбоље сведоче филозофске расправе. Тако су и хришћански оци цркве бранили хришћанство служећи се филозофском терминологијом, указујући истовремено на предности али и на недостатке старе религије у односу на нову. Лактанције, један од првих апологета хришћанства у свом спису *О смрти прогонитеља цркве*,¹ доноси у целини документ миланског едикта:

Ми Августин, Константин и ја Лициније, сретно смо се састали у Милану и договорили о свим оним стварима које су од користи за државу и њену сигурност. Између толиких питања.... проценили смо да је најпрече уредити оно које се тиче поштовања Бога. Наиме треба допустити хришћанима и свим другим да слободно пригрле ону веру коју би хтели.....да укину све наредбе против хришћана....јер тако захтева државни мир да смо ми слободу вероисповести и јавног богослужења дали не само хришћани-

---

¹ Lactantius, *De Mort. Pers. Ch.Opera*, ed. (Bibl. Patt. Ecc. Lat. XI, Leipzig, 1844.)

ма него и свим другим.....Нећемо да наши закони буду на штету ма које вере....Што се хришћана тиче, одлучисмо да ако су она места где су се обично састајали, била продана или одузета.....да им се врате без икакве одштете.....²

Сам Лактанције је у касним годинама живота примио хришћанство, био је учитељ реторике и ватрени присталица хришћанства, и један од најжешћих критичара паганства. Треба имати у виду да је овим документом хришћанима само дато право на равнопавно исповедање вере и да су тиме хришћани престали да буду пригоњени, али се не ради о доминацији хришћанства над паганством. Због наклоњености Константина хришћанству оно је почело да учествује у свим сферама живота Римског царства, али је још увек био присутан врло снажан утицај хеленске културе и религије.

Предуслови прихватања хришћанства

Треба имати у виду да су се Римљани водили темељним ставом да живот људи коренито зависи од богова и да сваки напредак и сам опстанак државе зависи од очувања добрих односа са боговима. Римљани су сматрали да мир у држави зависи од мира са боговима. Пошто је мир с боговима био највиши интерес државе, држава је ту везу строго контролисала. То је био главни разлог што римска верска политика није ометала верске обреде народа које је обухватала својом империјом. Али је у неким случајевима римска држава заузимала другачији став, као рецимо према хришћанима, и прогонила их. Шта је био разлог томе? Један од разлога је био управо религиозни. Римљанима није сметало што постоји још један Бог кога су поштовали хришћани, али су се бојали да ће то што хришћани негирају остале богове и инститирају само на једном, наљути римске богове и довести државу у божју немилост. А други разлог је политички. Хришћанска религија била је носилац једне веће духовне промене која је захтевала и државну промену, што свакако није могло да наиђе на позитиван став код римских државника, можда је то разлог што су римски државници имали толерантнији однос према оним религијама које нису захтевале и корените промене државе, а такав је случај рецимо био са другим политеистичким религијама.

А какав су став имали хришћани према римској држави? Хришћани су се начелно позитивно односили према римској држави и покоравали се законима, све док ти закони нису били у супротности са јасним захтевима њихове вере, као што је прихватање култа цара. Римљани су неговали религиозни култ цара по коме је он имао божанску улогу спасиоца и носиоца мира. Ово нису могли да прихвате хришћани па су још од самог почетка показивали неслагање с римским државним властима због божанског култа који се исказује земаљским владарима. Осим овога званични став хришћанства неговао је помиљив однос са државом. Хришћани су себе видели као становике света и једино царство коме су тежили било је божан-

² Lactantius, *De Mort. Pers. Ch. Opera*, ed. (Bibl. Patt. Ecc. Lat. XI, Leipzig, 1844.), Caput LXVIII Milanski edikt.

ско царство. Хришћански писци првих векова углавном доносе молитве и позивају на молитве за земаљске владаре и царе. То што су хришћани прогоњени, хришћански писци виде само као искушење или допуштење Божје, јер се хришћани упркос грађанској лојалности у свету осећају као странци.³ Једино царство које они легитимишу као реално је небеско царство а себе виде као становнике тог царства.

Па и поред свега тога хришћанство се показало као јачи непријатељ римске државе него остале културе и религије са којима је римска цивилизација била у контакту. Хришћанство је својим високим метафизичким и моралним принципима озбиљно стављало на испит већ пољуљани морал Римљана. Сама римска држава суочавала са слабљењем моралних и верских принципа.

Али слабљење римске вере није дошло одједном, на то су свакако утицали и неки духовни елементи поред политичких. У ужој Грчкој појављује се рационалистичка критика богова која се различито испољавала у различитим филозофским школама. Ту се посебно истичу стоичка и епикурејска школа. У тим се круговима напушта вера у Хомерске богове, а на њено место долази стоички став о једном божанском провиђењу (*prooia*) и став о логосу као разуму света који све прожима и уређује. Епикур је одбијао постојање непроменљивог судбинског збивања стоика, али његово атомистичко тумачење космоса такође није остављало простора за митски свет богова. Тако су и стоицизам и епикурејство на свој начин утицали на слабљење римске вере. Са треће стране то је учинио и скептицизам који је за постизање душевног мира препоручивао уздржавање од изрицања било каквих гносеолошких и метафизичких судова.

Код водећих римских кругова јавља се скепса према старој вери у богове и државном култу, и озбиљно се доводи у питање инкарнација божанства оличена у лику цара.

Али прихватање хришћанства било је омогућено и чињеницом што римска религија није могла да одговори на горуће питање живота после смрти, а хришћанство је директно говорило о бесмртности и васкрсењу.

У тадашњем Риму десио се и продор источних мистеријских култова, египатских, малоазијских, сиријских, који су појединцу пружали ослобађајући одговор на његово егзистенцијално питање о судбини после смрти. Умеће умирања било је и филозофско и егзистенцијално питање на које је човек антике тражио одговор.

Већина култова које су Римљани прихватили из источњачких религија односи се на проблем смрти. Упркос разликама у појединостима, у свима њима постоји основна заједничка мисао: смрт и поновно рођење. Очигледно је да су митови у којима је зацртана могућност ехатолошке наде нилазили на позитиван одјек код хеленског човека: нпр. сиријски мит по коме херој Адонис умире од рана у лову, а онда васкрсава из мртвих. Старе религије Грка и Римљана нису имале задовољавајући одговор на

³ Tertulijan, *De idol.*, 17; *De corona*, 13.

питање смрти, па је потреба да се на то питање одговори, нашла своје присталице у поштовању туђих митова. Ево како ноплатониста Прокло у Молитви Афродити изражава своју жеђ за бесмртношћу:

О да могу... посматрати бесмртни Принцип, захваљујући бесмртном даху, бесмртној води, зраку посве чврстом, о да могу бити препорођен у духу и да удахне у мене свети дах, да могу дивити се светој ватри, да могу гледати бездан истока, застрашујућу воду и нек ме чује етар који даје живот и који је раширен око светих ствари. Јер ја данас морам проматрати својим бесмртним очима, рођен смртан од смртне материце, али понесен снажном силом и неуништивом десницом, захваљујући бесмртном даху, бесмртни Еоне...⁴

Осим тога преовладавао је осећај празнине међу мисаоним круговима хеленистичке епохе. У ту је празнину могло ући само високо морално учење које је наговештавало дубоку тежњу тадашњег човека за искупљењем које је управо нудио хришћански Спаситељ.

Стара римска религија дакле губи своју снагу а на њено место долази синкретизам различитих религија који је богат у разноврсној понуди, али сиромашан у религиозној супстанцији. У тај простор полако улази хришћанство преко својих учитеља који су добро познавали религиозни и филозофски садржај тадашњег света. На хришћанским су основама изграђени нови идеали образовања за које се сматрало да припадају будућности.

Хришћански оци су били широког духа па су у хришћански идеал уградили елементе хеленске културе који не противурече темељним истинама Јеванђеља. Често су се водиле филозофске полемике познатих римских и хришћанских писаца тога доба. Тако је рецимо познато дело Целза *Alethes logos*,⁵ (Истинита култура), где он брани паганску културу, а хришћанске заједнице сматра незаконитим удружењима. Његов спис је делимично одговор на дела Јустина Филозофа (Апологија, Разговор с Трифоном, Фрагмент о васкрсењу)⁶ хришћанског апологоте који је својим списима довео у питање темељне вредности хеленизма: веру у богове, рационалност и поштовање традиције. Полемика хеленских и хришћанских писаца оставила је много трагова о том сусрету али и раскршћу двеју култура.

***

На основу објаве миланског едикта јасно се види да је тиме направљен заокрет у државној политици Рима и да је то утицало и на јачање хришћанског погледа на свет. То јачање хришћанства довело је до сусрета дјеву конкурентских култура у то време. Сусрет хришћанства и паганства није могао да остане без међусобних утицаја, он је у неким случајевима био

⁴ J. Schmidt, *Rimska mistika*, Енциклопедија мистика, 118, Загреб, 1990. *Molitva Afroditi*, 5.

⁵ *Alēthēs logos*, or *True Word*, written c. 178.

⁶ Јустин Филозоф, PG t. 6.

креативан а у неким деструктиван. Постојали су црвени Оци као рецимо Тертулијан који су сматрали да постоји оштар јаз између хришћанства и паганства и да у хеленству нема ничег вредног. За разлику од њега већи број хришћанских отаца су у антици видели прирему за хришћанство па су све значајне идеје хеленске филозофије уградили у хришћанство. Па ипак хришћанство је донело неке потпуно нове идеје у односу на хеленски свет. Које су то новине које је донела хришћанска филозофија? Има их више, али се могу издвојити три најзначајније: идеја о стварању света, универзализам, и однос према телу и материји.

Стварање света

Познато је да је грчка филозофија сматрала да је свет вечан а то је значило да је материја једнако вечна као и Бог. Свет је за Грке трајан, нужан и непроменљив. Платон и стоици помало другачије размишљају о настанку света. Сматрају да је видљиви свет утеловљење идеја и принципа који постоје у вечности. Платон је свету идеја придавао реалну стварност и једину вредност. Рани хришћански филозофи су сматрали пак да је свет створен, а у појам стварања унели су додатни моменат прихвативши да је Бог створио свет „ни из чега“ (ex nihilo).

И код неких хришћана су се у раном средњем веку под утицајем хелена могле наћи идеје да је материја вечна. Гностици, који су у себе укључивали спој различитих учења, су поред вечности, сматрали да се Створитељ разликује од Бога кога ноговештава Нови завет. Створитељ је по њима нижи Бог, он је праведан али није добар као Бог Новог Завета. Потешкоће о стварању света долазиле су и од оних који нису могли прихватити под утицајем дотаташњих схватања да је свет једном започео и да је тај почетак условљен постојањем Бога.

Све је то разлог што су хришћанска учења о стварању света наишла на велики отпор у ондашњем свету који је образован под утицајем грчке филозофије.

За Грке је мисао о стварању свемира и материје незамислива, јер је свет по њима недодирљиво божанство. Хришћанске заједнице су пак исповедле да је свет створен ex nihilo. Свет је производ једног Ума и једне Воље. Он није производ нужности и закона универзума. Сам Бог не подлеже законима, он је с оне стране закона, он је слободан. Природа Бога је слобода и љубав. Тако се појам слободе преко Бога преноси и на човека. Хришћанство је тако изашло са идејом човека као слободног бића.

Велики оци цркве (Григорије Богослов) развили су учење о Премудрости Божјој, о томе да је Бог одувек созерцавао идеје које су „мисли Божје“. Идеје у Богу разликују се од идеја у свету.

Ориген често говори о свету кога назива умни свет (kosmos noetos). Ориген вечни космос повезује са личношћу Сина који је Божја Мудрост. Он бележи да се у самој битци који се зове Мудрост налазила свака моћ

и нацрт будућег створења, а на другом месту каже да је Мудрост у себи самом садржавала зачетке, разлоге и врсте свеколикога стварања⁷ јер је све као лик и облик било назначено и нацртано у Мудрости.

Основна идеја хришћанске метафизике јесте идеја тварности света односно став да корен света није у њему самом него ван њега т.ј. у Богу. Свет није вечан по хришћанству, Бог је вечан. А идеја стварања света први пут је јасно изнета у Старом завету и Књизи постања: Бог је на основу тога свет створио из ништавила. Идеја стварања повезује појам Бога и појам света. Као што свет није замислив изван идеје Бога као Творца света, тако се и Бог нама открива само у односу према свету којег је створио.

По Хеленима дакле материја је вечна, али јој они дају неки облик душевности т.ј живота па се њихово учење обично третира као хилозоизам. Ово је посебно карактеристично за представнике милетске школе. За разлику од њих у Дијалогу Тимеј⁸, Платон износи тезу да је свет створио Демјурџ, али из вечне материје. Код Платона је Бог више креатор или уметник света. И Филон сматра да је стварање света само формирање појединачних ствари од Логоса који је иманентан свету.

За разлику од Платона, Аристотел је одбацио двојност света и истакао да су идеје иманентне света. Материја и форма су зависне једна од друге. Идеје обитавају у свету и хијерархијски уређују материју јер постају њена форма. Не постоји материја без својих ентелехијских задатака, а ентелехијски задаци не постоје за себе већ ради света.

Антички мислиоци су свет видели као бесконачно биће. То је прерасло у идеју о већном враћању (*retour eternel*). С обзиром да је свет вечан и да не постоји тачка од које би свет могао почети, произашла је идеја вечног враћања. Хришћанство одваја тварност света и Творца и одбацује идеју једносушности света и Бога. За хришћанску свест, свет је почео у чину стварања, а Бог је бесконачан. Хришћани су развили идеју и свет о есхатолошком креатњу света ка своме спасиоцу, и дијалектику развоја историје све до Другог доласка Исуса Христа. Насупрот учењу о вечном цикличном стварању света, хришћанство настанак света види као могућност искупљења човека који се својом вољом удаљио од Бога. Живот на Земљи је прилика да се човек ипак спасе и врати у небеско царство. Али када се тај процес заврши, завршава се и историја света.

То не значи да је свет остављен, већ свет који је почео у чину стварања, ипак је на изванредан начин повезан са Богом и његовом љубављу.

У Шестодневу св. Василије Велики говори: Васцели свет, све многолике делове, Бог је сјединио нераскидивим савезом љубави у једну заједницу и једну хармонију тако да се и међусобно наизглед сасвим удаљени делови сједињују посредством симпатији⁹ а свети Григориј Богослов исту мисао формулише мало другачије: Докле год свет буде у миру

⁷ Н. Crouzel, M. Simonetti, *Origene*, II, 48- 50, 80-81; *Principi*, 185.

⁸ Платон, *Тимеј*, Београд 1981.

⁹ В. Велики, *Шестоднев*, Нови Сад, 2001.

са самим собом...док у њему ни једно биће не устаје против другог и не раскида те нити љубави којим је све сјединила Реч Стваралачка...дотад ће он бити космос (kosmos) и лепота несравњива.¹⁰

Космополитизам и универзализам

Поред идеје о стварању и развоју света, хришћанство је донело и наглашавало идеју космополитизма и универзализма. Мада се те идеје могу наћи и код појединачних хеленских филозофа и школа ипак је преовладала свест чак и о метафизичкој разлици између народа, полова, робова и господара. У тренутку када хеленски свет доживљава духовну агонију одлазећи у мистицизам и агностицизам појављује се хришћанство са својом идејом универзализма. Хеленски свет је инсистирао на одговорности појединца за заједницу. Законодавци су третирани као божанства, јер уносе хармонију и ред у државу. Политика је скоро обавеза сваког пунолетног мушкарца. Сви који нису били хелени третирани су као варвари. И Платон и Аристотел пишу дела Држава¹¹ и Политика¹², која управо сведоче о одговорности коју сваки грађанин има пред заједницом. Стицање врлина и праведан живот своје право искупљење имају у држави. Али се то пре свега односило на полисе - градове државе, дакле заједнице које су биле мале.

Полис је освајањима Александра Македонског изгубио свој сигуросни ослонац за хеленске грађане. Држава се увећавала и отимала контроли обичног грађанина, тако да престаје живи политички интерес и одговорност за заједницу. То је оставило доста простора хришћанима који говоре о универзалном дому небеском, јер за хришћане је мање важно ком народу припадају у земаљском царству.

Јевреји нису могли да препознају Христа, зато што су чекали ексклузивни долазак Месије који ће ослободити Јеврејски народ. И Јуда је са том, пре свега политичком и револуционарном намером, пришао Христу, али му Христос нуди револуционарну промену човека а не револуцију на земљи. Нуди царство небеско уместо царства земаљског. Политичка одговорност која је била тако важна за Грке и Римљане престаје да буде примарна за хришћане. Највећа одговорност за човека по хришћанству постају његова духовна и сотериолошка стремљења, довољно је бити хришћанин па бити грађанин света.

Када се говори о народу мисли се на хришћански народ и на право човека да изабере свој грађански род. О томе сведочи и Јеванђеље Нема ту Јеврејина ни Грка, нема роба ни господара, нема мушкога рода ни женскога, јер сте ви сви једно у Христу Исусу.¹³ Човек је одговоран за своје понашање без обзира на то ком народу припада. Припадност одређеном топосу неће

¹⁰ Космос (латински mundus) значи украс, ред, распоред, поредак, ред међу људима.

¹¹ Платон, *Држава*, Београд 1976.

¹² *Аристотел*, Београд 1960.

¹³ *Посланица Галатима*, 3, 28.

смањити његову личну одговорност пред Богом. Хришћанска слика света нудила је метафизичку основу спасења душе. Хришћанство је при том у себе укључивало још од самог почетка из хеленске културе све оно што није било супротстављено метафизици хришћанства а то су најчешће били језик, начин живота. Тако су хришћански оци на делу показали да вредност сваке културе може да буде охристовљена, али да основни мотив тога није политички и национални већ духовни. Космополитизам и униврезализам јесу оне вредности које ће у развоју људске културе ступити легитимно на сцену тек признавањем хришћанства.

Однос према телу

Хришћани су такође развили потпуно нов однос према телу од оног који је био присутан у хеленизму. Васкрсење је био потпуно нов појам за хелене тога доба. Свети оци и апологети који су живели непосредно у наслеђу античке филозофије, својим учењем имали су задатак да посведоче да није реч о орфичко-платонском дуализму, или пак о неоплатонистичком схватању Једног, већ о једном новом реалистичком схватању човека. Хришћанство по светим оцима не заступа став бекства од материје, јер би то означавало постојање једне нетелесне духовности, већ тежи за једним богочовечанским реализмом. Хришћанство, насупрот античком учењу, наглашава да је тело Божја творевина, а све што је Бог створио не може бити лоше. По светим оцима, циљ хришћанства је да цела материја буде постављена у позитиван однос са Богом. Суштина човека је његова унутрашња свест, односно центар његовог унутрашњег бића.

Христово васкрсење је спасоносни чин којим се обнавља свеукупно човеково биће.

Ја сам Васкрсење и живот, ко верује у мене, живеће. И сваки који живи и верује у мене, неће умерети до века. (Јов.11-25)

Али васкрсење се не тумачи као понављање или вечно враћање. Васкрсење је истинско обнављање, преображавање и преобликовање целе творевине. То није обично враћање онога што је прошло, већ извршавање и испуњавање нечег бољег и савршенијег.

И ето Христос је васкрсао из мртвих и тако постао први међу онима који су умрли. (1.Кор. 15-20)

Тело дакле органски припада јединству човековог постојања и оно је заједно са душом носилац живота. Овакво учење представља радикалну новину у односу на платонизам који је тело сматрао затвором душе. Ово је и разлог ради кога су прва хришћанска учења била одбацивана од старих Грка, а поготово учење о васкрсењу. Васкрсавање тела заједно са душом значило је са њихове тачке гледишта, само овековечење вечног затвора душе. Сматрало се такође да је тело зло по себи, те да грех долази од тела, и да право ослобођење од телесног затвора душа добија после смрти. Дешавало се, а и данас се дешава, да се аутентично хришћанско учење

меша са хеленским дуализмом душе и тела. Ради се свакако о неразумевању или недовољном познавању основних поставки односа душе и тела у хришћанству.

У директној супротности са хеленским схватањем тела као затвора душе, свети оци уче да је тело храм душе.

Зар не знате да је ваше тело храм Светога Духа Који живи у Вама. (1. Кор. 6,19)

Ако је тело храм душе и ако оно није зло по себи, поставља се питање одакле сва зла у свету, и како се зло проналази и у човековој души.? Зло настаје као последица човекове одвојености од Бога. По св. Симеону Новом Богослову, душа умире када се одвоји од Бога, на сличан начин на који тело умире када се одвоји од душе. Значи смрт улази у човека преко душе, а не преко тела, јер одвајањем од божје благодати најпре умире душа па затим тело. Смисао телесне смрти јесте у томе да се преко ње присетимо и сагледамо смисао оне страшније и погубније смрти - а то је смрт душе.

Ми у нашим телима, по св. Григорију Палами, носимо божанску светлост. На човековом телу одсликава се лепота Творца: светла душа и наше тело обасјава божанском светлошћу тако што га преображава. На тај начин тело одбацује све ниже страсти и душу не вуче наниже, већ се заједно са њом уздиже ка небеским висинама. Тело није по себи смртно и пропадљиво, оно кроз душу добија живот. Оно није по себи ни зло ни добро, већ његов реалитет зависи од душе:

Није тело оно што свлачимо са себе, већ пропадљивост. Тело је једна стварност, пропадљивост друга... Заиста тело је пропадљиво али оно није пропадљивост. Тело умире али оно није смрт. Тело је Божје дело, а смрт и пропадљивост улазе у овај свет преко греха.....Будући живот не одстрањује тело већ оно што се њему приклања.¹⁴

Ово је само један од многобројних текстова који сведоче о дијаметрално супротном ставу који су имали хришћани у односу на тело за разлику од Хелена.

У сваком случају све ове нове идеје су осим у теологији и филозофији у каснијим вековима развоја западне цивилизације нашле своје место и у осталим наукама и областима живота. Оне су постале саставни део многих култура, а наша савремена је посебно привржена идеји универзализма и космополитизма. Али оно што је важно нагласити јесте да право разумевање ове идеје није могуће без њеног изворног значења, а она полази пре свега од метафизичке равноправности свих људи, значи сви су једанко позвани на спасење и имају једнако право пред Богом. Изворно, идеја космополитизма и слободе је неодвојива од разумевања божанског света.

¹⁴ J. Chrysostome, *Huit Catecheses baptismales inedites*, De ressur. Mortuorum, 6, AA, de l'Inst. fr. Des Et. Buz, 1957.

Sladjana Ristić Gorgiev
EDICT OF MILAN - JUNCTION OF HELLENIC AND CHRISTIAN PHILOSOPHY

U content of European civilization are woven and some ideas that find their origins in Christianity and not in antiquity. These are for example: freedom, multi-ethnicity, cosmopolitanism, gender equality. Crucial role in the provision of the benefits of Christian culture was the Emperor Constantine publishing the Edict of Milan. Christianity has brought some brand new ideas in relation to the Hellenic world. There are more, but can be divided into three major ideas: that of creating a world, universalism, and the relation to the body and matter.